

סיכום

תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה נשענת על מורשת עות'מאנית ועל יסודות הגאווה והכבוד שאפיינו את הלאומיות הטורקית עוד מראשית דרכה המודרנית. הביוגרפיה האישית של ארדואן, כמי שגדל במשפחה מוסלמית וענייה בתקופה שבה הממסד היה חילוני, מהווה רכיב מהותי להבנת דרכו כמנהיג ריכוזי ופופוליסטי.

במהלך המחקר מצאנו כי ארדואן שינה מן היסוד את תהליך עיצוב תפיסת הביטחון הלאומי ומימושה בפועל - מתהליך סדור ושיטתי המסתמך על מומחים ומקצועיות, לתהליך ריכוזי המונע במידה רבה משרידות פוליטית ומשיקולי פנים. התפיסה מרובת דואליות ולא בהכרח סתירות. מצד אחד הקרנת ביטחון עצמי ועוצמה, ומצד אחר תחושת מצור ואיום; מצד אחד אסטרטגיה ימית סדורה, ומצד אחר מדיניות חוץ תזזיתית ולא עקבית; מצד אחד חברות בברית נאט"ו, ומצד אחר ביצוע צעדים מתריסים מול חברה אחרת בברית.

טורקיה היא מעצמה אזורית שפועלת בחזיתות רבות. היא אומנם מקרינה עוצמה ומצליחה להגיע להישגים מוגבלים, אך עושה זאת באופן מבוזר ושאפתני מדי, ללא הלימה ליכולותיה האמיתיות. יתרה מזאת, התנהלותה בשנים האחרונות הביאה את כלכלתה למשבר, ומבחינה מדינית טורקיה הולכת והופכת למבודדת. המשך התנהלות כזאת עלול למנוע מטורקיה להפוך לשחקנית משפיעה בזירה הבין הלאומית בעתיד.

מסוף 2020 החל ארדואן להיווכח במחירים של מדיניותו, ועל כן הוא מבצע התאמות ושינויים. נראה כי ארדואן מבין שכדי לחלץ את כלכלת טורקיה מהמשבר, עליו לשקם את יחסיו עם המערב ובפרט עם האיחוד האירופי. בהקשר זה, טורקיה מקיימת מאמצים מדיניים מול האיחוד האירופי וכן הידברות מול יוון וצמצום ההתגרריות במרחב הימי והאווירי.

כניסתו של ממשל ביידן הביאה למיתון ברטוריקה ובפעולות של ארדואן; המסרים המפויסים, שנשלחים מצד ארדואן בפרט ואנקרה בכלל כלפי ישראל, כמו גם כלפי מצרים וסעודיה, יכולים להעיד על כך. איננו מעריכים כי טורקיה תיסוג מרצונה לממש אינטרסים לאומיים, לדוגמה במזרח הים התיכון, אך ניתן להעריך כי באופן שבו תפעל להשיגם בטווח הזמן הקרוב - בציר בין עוצמה רכה ועוצמה קשה - היא תיטה לכיוון הרך יותר. מכל מקום, עדיין לא ניתן להצביע על שינוי אסטרטגי או יסודי בתפיסה הטורקית.

מקרה הבוחן של הפעילות הטורקית במזרח הים התיכון מביא לידי ביטוי את האופן שבו טורקיה מממשת את תפיסת הביטחון הלאומי באופן גלוי ומוצהר, במרחב שבו שוכנת גם ישראל. מצאנו כי טורקיה פועלת במזרח הים התיכון מתוך אסטרטגיה סדורה - "המולדת הכחולה" - המבוססת על הרצון בביסוס העוצמה הטורקית גם במרחב הימי. טורקיה מתנהלת בתקיפות ובהתרסה מול יוון וקפריסין, תוך כריתת ברית עם לוב כמדינה מוסלמית לחופי מזרח הים התיכון. עם זאת, מתוך ראייה פרגמטית, טורקיה מקפידה לא לעבור את הסף על-ידי מעבר לפעילות צבאית ימית התקפית. מבחינת טורקיה, ישראל אינה איום בממד הימי, והראשונה אף מנצלת את התווך הימי כדי להתקרב מתוך רצון לערעור הברית הישראלית עם יוון וקפריסין.

מה יקרה ב"יום שאחרי" ארדואן? מחקר זה העלה כי ארדואן הוא מנהיג ריכוזי בעל השפעה מכרעת על כל אחד מרכיבי תפיסת הביטחון הלאומי הטורקית. קשה לצפות אם מחליפו ינהג בסגנון דומה, אך ניתן לצפות כי גם תחת מנהיג חדש טורקיה תפעל לחיזוק עוצמתה כמעצמה אזורית. בסיס תפיסת הביטחון הלאומי הטורקית הוא מוצק, ונשען על יסודות לאומיים עמוקים ששורשיהם בתקופה העות'מאנית. ייתכן שהמנהיג הבא יחליש את היסוד הפאן-אסלאמי, אך שינוי כזה לא יהיה קיצוני אלא מדורג לנוכח האופן שבו ארדואן ביסס את האסלאם הפוליטי בטורקיה, תוך החלשת כוחם של גופים חילוניים וממסדיים, בראשם הצבא. מנהיג חדש לא יביא עימו ככל הנראה שינוי קיצוני בתפיסת הביטחון הלאומי הטורקית. השינויים בטורקיה כמדינה גדולה, בעלת היסטוריה ארוכה, כבוד לאומי עמוק והשפעה נרחבת כמעצמה אזורית, אינם חדים ומהירים.

אנו מבקשים להודות לכל מי שעזר, ייעץ וסייע לנו במהלך המחקר - המנחה פרופ' דרור זאבי, אנשי סגל מב"ל ובראשם המד"רית מירב צפריאודיז, השגריר אמיר מימון, ד"ר ענת חן וד"ר אורנה קזמירסקי, וכן רבים מהמרואינים שלנו שלא רק תרמו לנו ברצון מידיעותיהם ותובנותיהם, אלא גם יעצו לנו לגבי מקורות נוספים ואף סייעו באיתורם.

עבודה זאת נכתבה על בסיס מחקר במסגרת המכללה לביטחון לאומי.

מקורות

- ברקובסקי, א. (2017). טורקיה המשתנה נקודת מבט גיאוגרפית. חיפה: קתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה.
- גואטה, ש. (2020). הצי הטורקי – תהליך התעצמותו ודוקטרינת הפעלתו. בתוך ש. חורב (עורך). הערכה אסטרטגיה ימית רבתי לישראל 2020/21 (עמ' 155-171). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גור לביא, ע. (2017). מודל ומתודולוגיה לאסטרטגיה ימית רבתי לישראל, חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- חורב, ש. (2020). ציי מלחמה עיקריים – מגמות ושינויים. בתוך ש. חורב (עורך). הערכה אסטרטגיה ימית רבתי לישראל 2020/21 (עמ' 45-77). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- טולידאנו, א. (2010). טורקיה של ה-AKP ויחסה עם ישראל. אוחר מ-
<https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Insight%20225.pdf>
- לינדנשטראוס, ג. (2018). טורקיה ואיראן: מטוטלת היחסים של שתי מעצמות אזוריות. מתוך מ. ליטבק ומ. לנדאו (עורכים), איראן בסביבה אסטרטגית משתנה, עמ' 51-59. תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- מהן, א. ט. (1985). השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה - 1660-1783. צה"ל: הוצאת מערכות.
- פילק, ד. (2018). פופוליזם. מפתח 13, 143-157.
- הדר, י. ותמר שפרמן, ק. (2009). האיחוד האירופאי: מועדון החברים. אוחר מ-
<https://www.idi.org.il/parliaments/4560/4569>
- הרשות לאיסור הלבנת הון (2017). כתב אישום הוגש נגד שבעה פעילים בתנועה האסלאמית בגין עבירות ביטחוניות, מימון טרור והלבנת הון. אוחר מ-
<https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/News/Pages/Indictment.aspx>
- לינדנשטראוס, ג. (2019). האיום של ארדואן בהתגרענות צבאית. אוחר מ
[/https://www.inss.org.il/he/publication/erdogans-threat-on-nuclear-militarization](https://www.inss.org.il/he/publication/erdogans-threat-on-nuclear-militarization)
- לינדנשטראוס, ג. ווינטר, א. (2020). קו אדום למולדת הכחולה הסכם תיחום הגבול הימי בין יוון למצרים. אוחר מ-
[/https://www.inss.org.il/he/publication/egypt-greece-agreement](https://www.inss.org.il/he/publication/egypt-greece-agreement)
- לנג, נ. ורז, ד. (2020). דיפלומטיה ימית. בין הקטבים 24-25, 179-197.
- מאור, ד. (2020). ילדותו המקופחות, עלייתו המטאורית. אוחר מ-
<https://www.themarket.com/wallstreet/premium-1.8813824>

מכון היצוא (2017). ישראל- טורקיה: סקירת סחר כלכלית. אוחר מ-
<http://www.export.gov.il/files/economy/israelturkeycommerce2017.pdf?redirect=no>

ענבר, א., לרמן, ע. וכהן ינרוג'ק, ח.א, (2020). טורקיה כאתגר מרכזי לישראל ושכנותיה
 במאה ה-21. אוחר מ-

)
<https://mida.org.il/2020/09/17/%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%A7%D7%99%D7%94-%D7%9B%D7%90%D7%AA%D7%92%D7%A8-%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96%D7%99-%D7%9C%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-%D7%95%D7%A9%D7%9B%D7%A0%D7%95%D7%AA%D7%99%D7%94-%D7%91%D7%9E>

ערן, ע. (2014). האסלאם הפוליטי במגננה. אוחר מ –
<https://www.inss.org.il/he/publication/%D7%94%D7%90%D7%A1%D7%9C%D7%90-%D7%9D-%D7%94%D7%A4%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%98%D7%99-%D7%91%D7%9E%D7%92%D7%A0%D7%A0%D7%94>

פולינוב, ס. וגואטה, מ. (2020). טורקיה-סקרים גאו-פיסיים ימיים של Oruc Reis וספינות
 מחקר אחרות במזרח הים תיכון. אוחר מ-
<https://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il/index.php/turkey-marine-geophysical-surveys>

צורקוב, א. (2015). הברית הזמנית בין ארצות הברית לבין הכורדים בסוריה, הפורום
 לחשיבה אזורית. אוחר מ-

<https://www.regthink.org/articles/%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%96%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%90%D7%A8%D7%A6%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%9B%D7%95%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%A1%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94>

רביד, ב. (2020, 25 בדצמבר). ארדואן: מעוניינים בשיפור היחסים עם ישראל. אוחר מ-
<https://news.walla.co.il/item/3407419>

רבינא, פ. (2020, 12 בדצמבר). כי הים פתוח לכולנו: מסר מפתיע מטורקיה. אוחר מ-
<https://www.makorrishon.co.il/news/291493/>

The Marker (2016, 29 בפברואר). מדינות אירופה עדיין לא יודעות כיצד להתמודד עם
 משבר הפליטים. אוחר מ- <https://www.themarker.com/wallstreet/1.2867605>

Bayram, F. (2010). Ideology And Political Discourse: A Critical Discourse
 Analysis of Erdogan's Political Speech, *ARECLS*, 7, 23-40.

Cagaptay, S. (2017). *The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey*.
 New York City: I B Tauris.

Davutoğlu, A. (2009). *Strategic Depth*. Istanbul: Küre Yayinlari

- Gonul, V. (2010). Turkey-NATO relations and NATO's new strategic concept, *Turkish Policy Quarterly*, 9(1), 15-21.
- Görener, A. & Ucal, M. (2011). The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdogan: Implications for Turkish Foreign Policy, *Turkish Studies* 12 (3), 357–381.
- Kalkan, E. (2020). The longstanding dispute between Turkey and Greece: the Aegean issue. *KUİİD-IJEAS* (28), 167-174.
- Kesgin, B. (2019). Turkey's Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences. *Turkish Studies*, 21:1, 56-82.
- Taşpınar, O. (2014). The Conflict within Turkey's Islamic Camp. In S. Aydın-Duzgit (Ed.) *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade, and the Kurdish Question in Turkey-EU Relationship* (Pp. 115-120). Rome: Edizioni Nuova Cultura
- Maximilian, J. & Panievsky, A. (2020). Antidemocratic populism in power: comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel. *Democratization*, 27(8), 1394–1412
- Murinson, A. (2006). The Strategic depth doctrine of Turkish foreign policy, *Middle Eastern Studies* 42(6), 945-964.
- Oktay, S. (2020). Turkey's Phantom Coalition: The AKP-MHP Partnership and Turkish Foreign Policy. *MENA Politics Newsletter*, 3(1), 16-19.
- Ozcan, Y.(2001). Turkey as a NATO partner: Reality VS. Rhetoric, *Turkish Policy Quarterly* 10(3), 105-112.
- Ozkan, B. (2014). Turkey, Davutoglu and the idea of Pan-Islamism, *Survival*
- Uzer, U. (2018). The Revival of Ottomanism in Turkish foreign policy: The world is greater than five, *Turkish Policy Quarterly*, 16(4).
- Yayci, C., & Ceyhan, Z. (2020). Israel is Turkey's Neighbor Across the Sea: Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas between Turkey and Israel. *Turkeyscope*, 4(8), 1-9.
- Aydinlik. (2019, May 6). TF-2000'de radikal değişiklik. Retrieved from <https://www.aydinlik.com.tr/tf-2000-de-radikal-degisiklik-turkiye-mayis-2019>
- Cohen Yanarocak, H. E. (2010). *The red book: The bible of Turkish foreign policy*. Retrieved from <https://dayan.org/content/tel-aviv-notes-red-book-bible-turkish-foreign-policy>
- Daily Sabah (2021, February 11). *Main contract for Turkey-Ukrainian corvettes 'due by April*. Retrieved from

<https://www.dailysabah.com/business/defense/main-contract-for-turkey-ukrainian-corvettes-due-by-april>

Daily Sabah (2021, February 18). *Erdoğan, Putin discuss Nagorno-Karabakh, Syria, Libya in phone call*. Retrieved from

<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/erdogan-putin-discuss-nagorno-karabakh-syria-libya-in-phone-call>

Daily Sabah (2021, March 17). *Turkey's stance on East Med remains unchanged: Erdoğan*. Retrieved from

<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkeys-stance-on-east-med-remains-unchanged-erdogan>

Daily Sabah (2021, March 30). *Ankara calls on international actors to be neutral on East Med*. Retrieved from

<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/ankara-calls-on-international-actors-to-be-neutral-on-east-med>

Daily Sabah (2021, April 27). *Turkey should activate S-400s, demand refund for F-35s: MHP leader*. Retrieved from

<https://www.dailysabah.com/politics/turkey-should-activate-s-400s-demand-refund-for-f-35s-mhp-leader/news>

Ekathimerini (2021, March 11). *Turkey irked by Blinken comments, says US should remain neutral*. Retrieved from

<https://www.ekathimerini.com/news/1156961/turkey-irked-by-blinken-comments-says-us-should-remain-neutral/>

Ekathimerini (2021, March 22). *Biden calls Turkey's exit from treaty for women unwarranted*. Retrieved from

<https://www.ekathimerini.com/news/1157599/biden-calls-turkey-s-exit-from-treaty-for-women-unwarranted/>

European Commission Website (2020). *The EU and Turkey*. Retrieved from

<https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/#:~:text=In%202019%2C%20Turkey%20was%20the,market%20and%20provider%20of%20imports.&text=EU%20goods%20exports%20to%20Turkey,%E2%g82%AC138%20billion%20in%202018>

Erdogan, R. (9.2.2021). *"We are determined to become one of the 10 countries capable of developing communication satellites"*. Retrieved from

<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/124865/-we-are-determined-to-become-one-of-the-10-countries-capable-of-developing-communication-satellites->

Hürriyet. (2021, February 26). *US has not replied to Turkey's letter on S-400s: Defense minister*. Retrieved from <https://www.hurriyetaidailynews.com/us-has-not-replied-to-turkeys-letter-on-s-400s-defense-minister-162715>

IEA, (2021). *Country – Turkey*. Retrieved from <https://www.iea.org/countries/turkey>

Khalas Hamas. <https://www.khalas-hamas.info/>

Kostidis, M. (2021, March 17), *Greece, Turkey start 62nd round of talks*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1157225/greece-turkey-start-62nd-round-of-talks/>

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) <https://www.sipri.org/>

TiKA– Turkish Cooperation and Coordination Agency. <https://www.tika.gov.tr/en>

NATO Website, news (October 5, 2020). Secretary General in Ankara: Turkey is a valued NATO Ally. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178545.htm

Nedos, V. (2021, February 14). *Greek diplomacy ticks off Turkey*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/262351/greek-diplomacy-ticks-off-turkey/>

Nedos, V. (2021, March 12). *Washington sends clear message to Ankara*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1156951/washington-sends-clear-message-to-ankara/>

Öztürk, A. E. (2019). *An alternative reading of religion and authoritarianism: the new logic between religion and state in the AKP's New Turkey*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2019.1576370>

Pinko, E. (2020). *Turkey's Maritime Strategy Ambitions: The Blue Homeland Doctrine (Mavi Vatan)*. Retrieved from <https://rieas.gr/images/editorial/eyalmaritime9.pdf>

Presidency of the Republic of Turkey. <https://www.tccb.gov.tr/en/>

Presidency of the Republic of Turkey (December 28,2020). *We will defend our sovereign rights in every area from the blue homeland to cyberspace*. Retrieved from <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/123400/-we-will-defend-our-sovereign-rights-in-every-area-from-the-blue-homeland-to-cyberspace->

Pryce, P. (2020). *Let Me Get This Strait: The Turkish Straits Question*. Retrieved from - <https://cimsec.org/let-me-get-this-strait-the-turkish-straits-question-revisited/>

Sahan, F. (2019). *The Red Book Has Changed*. Retrieved from <https://www.yenisafak.com/gundem/kirmizi-kitap-degisti-3508481>

Spanier B, Chorev S., & Cohen Yanarocak, H. E. (2020). *Stormy waters in the Eastern Mediterranean*. Retrieved from <https://dayan.org/content/stormy-waters-eastern-mediterranean>.

Turkish Statistical Institute (TURKSTAT)
<https://www.tuik.gov.tr/Home/Index>

ראיונות

ד"ר עמרי אילת, היסטוריון כלכלי וחברתי של טורקיה המודרנית והאימפריה העות'מאנית, המנהל האקדמי של מכון המחקר במרכז למורשת הדרוזית בישראל, 7 בפברואר 2021.
אלוף (בדימוס) עמוס גלעד, לשעבר ראש האגף המדיני-ביטחוני במשרד הביטחון ורח"ט מחקר באמ"ן, 31 בינואר 2021.
פרופסור שאול חורב, ראש המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 17 בינואר 2021.
ד"ר גליה לינדנשטראוס, עמיתת מחקר, מכון למחקרי ביטחון לאומי, 31 בינואר 2021.
ד"ר עילי רטיג, חוקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית ובקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה, 24 בינואר 2021.
ד"ר (עו"ד) בני שפנייר, עמית מחקר, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 17 בינואר 2021.

מפות, טבלאות ותרשימים

מפה 1: גבולותיה של טורקיה. עמ' 16.
מפה 2: פריסת כוחות צבא טורקיים מחוץ לשטחה של טורקיה (כולל במסגרת כוחות בינ"ל), המקור: מכון המחקר הגרמני SWP העוסק בנושאים בינ"ל וביטחון. עמ' 21.
מפה 3: מפת תוכנית "המולדת הכחולה". עמ' 34.
מפה 4: מרחב המים הכלכליים בים התיכון – גבולות מוסכמים ומרחבי אי ההסכמה. עמ' 38.
מפה 5: מרחב הים התיכון בראי טורקיה כולל המסדרון הימי עם לוב. עמ' 39.
מפה 6: הצעה טורקית לחלוקת המים הכלכליים בין טורקיה לישראל. עמ' 40.
טבלה 1: נתוני הצמיחה של טורקיה בשנים 2018-20. המקור: קרו המטבע הבינ"ל (IMF). עמ' 13.

תרשים 1: התמורות במעצבי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה: השוואה בין המעצבים בתקופת מוצטפא כמאל אטאטורק לאלה בתקופת רג'פ טאיפ ארדואן. עמ' 4.
תרשים 2: התפתחות תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה, מאז 1923 ועד היום. עמ' 6.
תרשים 3: המערכת הנוכחית - תמונת השחקנים והבריתות בראייה טורקית. עמ' 17.

- תרשים 4:** קשרי טורקיה עם ארגונים וישויות על רקע אסלאמי ונוכחות צבאית טורקית. עמ' 19.
- תרשים 5:** "ארגז הכלים" של מדיניות החוץ הטורקית, מעוצמה "רכה" ועד עוצמה "קשה". עמ' 22.
- תרשים 6:** היקף הסחר טורקיה – איראן בין השנים 2013 – 2020 (במיליארדי דולרים ארצות-הברית). המקור: Turkish Statistical Institute. עמ' 27.
- תרשים 7:** גורמים המעורבים בתהליכי קבלת החלטות בנושאי מדיניות החוץ. עמ' 31.
- תרשים 8:** הפריגטה הטורקית העתידית – FT 2000. עמ' 35.
- תרשים 9:** רצף פעולות טורקיה במזרח הים התיכון – מ"עוצמה רכה לעוצמה קשה". עמ' 40.